

УДК 329.05

Ганжа А.М.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ УКРАЇНИ ЯК ФОРМАЛІЗОВАНІ ПАТРОНАЖНО-КЛІЄНТАРНІ МЕРЕЖІ

Розглядаються політичні партії України як формалізовані патронажно-клієнтарні мережі, метою яких є пошук оптимальної позиції на політичному полі задля отримання ренти. Особливу увагу приділено ролі фінансово-промислових груп у і кланів у формуванні та функціонуванні партійних інститутів в умовах неопатримоніального політичного процесу.

Ключові слова: клани, фінансово-промислові групи, патронажно-клієнтарні мережі, партійні субститути, політичні партії, пошук ренти.

Ганжа А.Н.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПАРТИИ УКРАИНЫ КАК ФОРМАЛИЗОВАННЫЕ ПАТРОНАЖНО-КЛИЕНТАРНЫЕ СЕТИ

Рассматриваются политические партии Украины как формализованные патронажно-клиентарные сети, целью которых является поиск оптимальной позиции на политическом поле для получения ренты. Особое внимание уделяется роли финансово-промышленных групп и кланов в формировании и функционировании партийных институтов в условиях неопатримониального политического процесса.

Ключевые слова: кланы, финансово-промышленные группы, патронажно-клиентарные отношения, партийные субституты, политические партии, поиск ренты.

Hanzha A.

POLITICAL PARTIES IN UKRAINE AS A FORMAL RENT-SEEKING PATRON-CLIENT NETWORKS

This article examines political parties in Ukraine as the formal patron-client networks that have as a major goal the search of optimal position for rent-seeking in the political market. The special attention is paid to a role of financial-industrial groups and clans in the forming and functioning of party's institutes in the neopatrimonial political process.

Keywords: clans, financial-industrial groups, patron-client relations, party substitutes, political parties, rent-seeking.

Політичні партії пострадянського простору багато років були предметом дослідження для вітчизняних і західних учених. У контексті провалу процесу демократизації партії вивчаються з позиції їхньої суттєвої відмінності від класичної інтерпретації політичної партії, причому найбільша увага акцентується на неформальних політико-партійних функціях та призначенні партійних організацій. Виходячи з цього, виникає проблема визначення політичних партій як рентоорієнтованих формалізованих патронажно-клієнтарних мереж, метою яких

є забезпечення оптимальної позиції на політичному полі задля отримання політичної ренти. Окремим випадком є аналіз українських політичних партій, які сформувалися у вигляді політичних проєктів бюрократичних або фінансово-промислових груп для захисту та просування своїх інтересів та з метою захоплення або розділу влади в державі.

Після розпаду Радянського Союзу незалежна Україна взяла курс на багатопартійність, метою якої було максимальне забезпечення присутності різних соціальних і політичних груп у парламенті для побудови міцної партійно-парламентської системи. Однак у реальності це сформувало квазіпартійну партійно-парламентську систему, яка

не відповідає політичним викликам та раціональній складовій прийняття рішень [1]. На початку становлення партійної системи ідеологічна складова політичних партій ще відігравала певну роль. У першу чергу, це «Комуністична партія України», яка представляла групу впливу пост-номенклатурних еліт, та «Народних Рух», який сповідував ідеологію націонал-демократії. На той час клани ще не були остаточно сформовані, але вже виникли лобістські групи. Комуністична партія України та Народний рух України, в свою чергу, демонстрували певну тенденцію до участі у розпочатому формуванні кланової структури та не мали чітких поглядів на майбутній розвиток країни. Тобто на першому етапі можна побачити початок впливу великого бізнесу на політику в Україні. Вже з 1994 р. президент Л. Кучма почав розбудову власної патронажно-клієнтарної мережі та намагався налагодити відносини з регіональними бізнес-групами. Саме у цей час на арену отримання ренти вийшли два великих впливових регіональних угруповання – донецька та дніпропетровська [2, с.239].

Президент особисто виступав арбітром у процесі розподілу ренти, але не міг заблокувати появу перших впливових угруповань, які частково були включені у клієнтелістську мережу голови держави та мали намір максимізувати свої прибутки. Парламент починав ставати ареною розподілу ренти, його поступово починають «захоплювати» політичні підприємці.

Після 1998 року формуються вже повноцінні фінансово-промислові групи, які стають клієнтелою Л. Кучми і підтримують його політичний режим. З іншого боку, політичні гравці, які інтегровані в патронажно-клієнтарну мережу президента, а також представники альтернативних ФПГ, починають боротьбу за парламент і активно створюють різноманітні політичні проекти. Сформовані клани мали намір приватизувати парламент задля лобіювання власних політико-економічних інтересів і, зокрема, більшого доступу своїх представників до потоків ренти.

На парламентських виборах в 1998 р. місця у Верховній Раді отримали проекти ФПГ та впливових кланів, такі як «Громада» (П. Лазаренко), Прогресивна соціалістична партія України (Н. Вітренко), «Партія Зелених» (В. Кононов), Народно-демократична партія (А. Матвієнко, В. Пустовойтенко), Соціал-демократична партія України (об'єднана) (В. Медведчук), та Соціалістична

партія України (О. Мороз). Така тенденція почала посилюватись, і вже в 2002 р. вибори в ВРУ виграв Блок Віктора Ющенка «Наша Україна». Водночас прохідний бар'єр здолали проекти «За єдину Україну!» (В. Литвин) та Блок Юлії Тимошенко [3]. Вже після виборів 2002 р. в Україні сформувався клас політичних підприємців, які фінансували партійні проекти [4] для отримання преференцій та раціонального розподілу політичної ренти. Ідеологічні партійні сили фактично припинили існування: КПУ стала повним сателітом правлячого клану Л. Кучми, тоді як НРУ був інтегрований до «Нашої України» та БЮТ.

У період з 2005 по 2010 рр. протистояння кланів вийшло на новий рівень. Конституційна реформа сприяла створенню двох міцних патронажно-клієнтарних мереж: вертикаль президента та клієнтелістська мережа прем'єр-міністра [5, с.121; 6]. Роль партійно-парламентського ресурсу зросла, що уможливило дедалі більше інвестування бізнес-груп у політичні проекти. Відсутність єдиного міцного та загальнонаціонального партійного проекту, який міг би стати опорою для патрона (прем'єра або президента) та отримати повний пакет влади, спричинила конфлікт фінансово-промислових груп і владних кланів двох ключових патронажно-клієнтарних мереж. В. Ющенко та Ю. Тимошенко не мали на той час контролю над асамблеєю, що унеможливило їх здатність сформувати єдину «партію влади» на базі своїх політичних сил БЮТ та Народний союз Наша Україна.

У часи президентства В. Януковича Конституційна реформа 2004 р. була скасована, а вже після виборів у 2012 р. до Верховної Ради «Партія регіонів» змогла стати домінуючою партією у парламенті, що забезпечило президенту повний контроль над асамблеєю та допомогло призначити підконтрольного прем'єр-міністра М. Азарова. Згодом Реформа 2004 р. була скасована, але цей прецедент продемонстрував, що за наявного напівпрезиденталізму можна побудувати суперпрезиденталізм за допомогою партійного ресурсу. Але після Євромайдану міцна патронажно-клієнтарна мережа президента Януковича була знищена, тоді як альтернативні ФПГ, менш інтегровані в клієнтелістську мережу, перехопили владу та провели перезавантаження парламенту на свою користь.

Повернення Конституції зразка 2004 р. знову продемонструвало закладену конфліктуючу складову, однак президентський

ресурс П. Порошенка виявився сильнішим за можливості прем'єр-міністра А. Яценюка та його політичного проекту «Народний фронт». Сформована більш інституціоналізована патронажно-клієнтарна мережа на базі Блоку Петра Порошенка, при побудові якої були застосовані деякі альтернативні групи впливу та надані політичні переваги допомогла залучити позафракційні та конкуруючі парламентські групи, які допомогли П. Порошенку призначити головою уряду В. Гройсмана та інших людей з президентської команди. Загалом наявність партійного проекту, який може спиратися на допоміжні групи у парламенті, дозволяє реалізувати оптимальний отримання політичної ренти.

Взаємодія партійних проектів між собою в українському парламенті має за мету забезпечення інтересів бізнесових та олігархічних груп шляхом їх представництва у головному законодавчому органі влади України. Назва «політична партія» не відповідає змісту організації, яка не має намір дійсно відбивати інтереси всіх соціальних груп у суспільстві. На думку Г. Хейла, такі політичні партії можна назвати «партійними субститутами» [7, pp.19-20]. Регіональні «політичні машини» та політизовані фінансово-промислові групи оформлюються в інститут партії, але не є політичними партіями у класичному розумінні. Ці субститути не мають належного контролю з боку громадянського суспільства. Більш того, вони демонструють дуже слабку легітимність через систематичне використання електорального клієнтелізму як технології здобуття голосів на виборах. Вони формуються згори і мають закритий кастовий характер: політичні підприємці приєднуються до їх лав для отримання організаційної підтримки та брендової репутації.

Партійний субститут – це формалізована патронажно-клієнтарна мережа, яка базується на владному або олігархічному ресурсі та являє собою політичний проект, оформлений в інститут політичної партії. Такі клієнтелістські мережі максимально можливо репрезентують інтереси політичних підприємців у парламенті, і забезпечують політичний імунітет та переваги для їх членів. Копіювання західних зразків у процесі побудови української партійно-парламентської системи не викликало суттєвих змін. Багатопартійна система перетворилася на ринок рентиорієнтованих партійних субститутів, які за допомогою неформальних клієнтелістських практик,

функціонуючих в електоральному процесі, приходять до влади. Дійсно, стає зрозумілим, що в українських реаліях партійна система розвивається в контексті неопатримоніального політичного процесу і враховує суспільну думку виключно на формальному рівні. Парламент, як «бізнес-холдинг» з політичними підприємцями, існує автономно від громадянського суспільства, яке шляхом виборів певним чином вирішує, яка олігархічна група буде здійснювати владу.

Українська квазіпартійна система побудована за умови неопатримоніальної політичної системи. Події Революції гідності продемонстрували, що є тенденція до розвитку громадянського суспільства, але стейкхолдери здатні будь-який протест використати у своїх інтересах та інстальовати вигідну для себе політичну конфігурацію. Система діє на принципі змагальності, однак в Україні така конкурентність формується виходячи з наявних фінансових ресурсів. Наявний солідний капітал дозволяє партійному інституту оформлюватися у фасад політичної партії. Замість рівних «правил гри» існує система «вхідного квитка», ціна якого корелює залежно від близькості партії до могутнього патрона та його клієнти. Патрон, в обмін на лояльність, дозволяє ядру політичного проекту займатися апропріацією державних ресурсів. Конкуренція у такому разі забезпечується за допомогою інституціалізації клієнтелістської мережі. Джекпотом у політичній грі є формалізована у політичну партію патронажно-клієнтарна група, в яку входять політичні підприємці і займаються видобутком ренти за допомогою державних посад.

Партійні проекти України, за рідким винятком, функціонально здатні існувати не більше ніж два електоральних цикли. В іншому разі вони втрачають власну акторність і перетворюються на нерентабельний політичний проект. Також у партійних проектах через специфіку фінансування існує внутрішньопартійна фракціоналізація. Це пов'язано з тим, що групи перестають бути рівними, з точки зору конкурентного доступу до державних ресурсів, причому в середині однієї парламентської фракції. Як показав приклад В. Януковича та «Партії регіонів», рентиорієнтований механізм можна зруйнувати, тому політичні підприємці інвестують у різні політичні проекти задля забезпечення потенційного отримання ренти та створення альтернативної патронажно-клієнтарної мережі.

М. Дюверже стверджує, що політична партія може представляти взагалі обмежену кількість громадян зі своїми особливими або приватними інтересами [8, с.10-11]. Спираючись на це визначення, варто зазначити, що партійний субститут спирається на підтримку певної електоральної групи, але репрезентує інтереси угруповань, метою яких є захоплення влади. Легалізуючись у політичну партію, формалізована патронажно-кліентарна мережа починає процес отримання ренти. Виходячи з цього, партійний субститут стає легітимним партійно-парламентським інститутом і успішно імітує політичну діяльність, тоді як насправді все вирішується шляхом укладання картельних угод. Побудова справжньої партійно-парламентської системи неможлива у таких умовах, тому що, у такому разі, система патронажу може зазнати руйнування. Висока монополія фінансово-промислових груп та впливових кланових гравців не дозволить створити «правила гри» та порушити діючий порядок. До того ж, політична культура України сприяє народженню та відтворенню формалізованих мереж у вигляді політичних партій, а електоральний клієнтелізм формує попит на подібні політичні сили.

Політична партія повинна виконувати функцію представництва всіх верств населення, тоді як партійний субститут є закритою ієрархічною організацією, яка існує задля отримання патронажного прибутку. Парламент, у свою чергу, використовується як холдинг отримання ренти, тоді як для прийняття рішень використовуються непарламентські методи.

Таким чином, можна стверджувати, що партійно-парламентська система України є квазіпартійною. Ключовою метою патронажно-кліентарних мереж, що виступають під виглядом політичних партій, є потрапляння у парламент з метою отримання різноманітних політичних та економічних преференцій. В ідеалі це має бути захоплення держави і політичне усунення конкурентів, що властиво пострадянським неопатримональним режимам. У сучасній Україні формування справжніх політичних партій

можливо тільки в тому разі, якщо в країні з'являться справжні незалежні та нікому не підпорядковані профспілки та громадянські організації, які змогли б стати каталізатором створення реальних політичних партій та відстоювали інтереси всіх громадян. Але без побудови сильного та незалежного громадянського суспільства такі ініціативи не можуть бути реалізовані, тому що кланово-олігархічна структура не допустить порушення своєї монополії, а суспільство, в цілому сьогодні не готове до зміни сучасного стану речей і судячи з усього не має ані лідерів, ані уявлення про справжнє призначення партій, їхні функції та способи вивільнення від патронажно-кліентарних пут [9].

ЛІТЕРАТУРА

1. Шаповаленко М.В. Политическое развитие современных переходных обществ: теоретические подходы и основные тенденции: монография / М.В. Шаповаленко. – Х.: ХНУВД, 2007. – 340 с.
2. Касьянов Г. Украина 1991-2007: очерки новейшей истории / Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – С 230 -240.
3. Центральна виборча комісія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/>
4. Шведа Ю. Політичні партії України: виборчі партії чи виборчі проекти? // Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. – 2013. – Вип. 3. – С. 176-180.
5. Фисун А.А. Украинская неопатримональная демократия: формирование, специфика и тенденции развития / Александр Анатольевич Фисун // Ойкумена: Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций / Под ред. А.А. Фисуна. – Харьков: Золотые страницы, 2011. – Вып. 8. – С. 119-127.
6. Fisun O. Ukrainian Teeter-Totter: Vices and Virtues of a Neopatrimonial Democracy / Oleksandr Fisun // PONARS Eurasia Policy Memo. – 2010. – No.120.
7. Hale H. Why Not Parties In Russia? Democracy, Federalism, and the State / Henry Hale. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
8. Дюверже М. Политические партии / Морис Дюверже. – М.: Академический проспект, 2005. – 544 с.
9. Fisun O. The Future of Ukraine's Neopatrimonial Democracy / Oleksandr Fisun // PONARS Eurasia Policy Memo. – 2015. – No. 394.